

## MELŲ PASAKŲ TRANSFORMACIJOS KAZIO BORUTOS „JURGIO PAKETURIO KLAJONĖSE“

JŪRATĖ ŠLEKONYTĖ

*Vytauto Didžiojo universitetas*

### Įvadas

Melo sąvoka apima platų kontekstą, pasižymi daugiaprasmiškumu. Išskiriami teigiami ir neigiami šio reiškinių pradai. Paprastai melas laikomas neigiamu dalyku, komplikuojančiu žmonių tarpusavio bendravimą. Tačiau taip pat reikia sutikti, jog kai kuriais atvejais melas padeda išgyventi, išsiskirti iš keblios padėties. Pasakose ir mitologijoje melas funkcionuoja kaip tam tikra maskavimosi, klaidinimo priemonė. Tai viena išlikimo ekstremaliomis sąlygomis galimybių. Tarkim, Lokiui ir Odisėjui, žinomiesiems melagiams, melas ir veidmainiavimas padeda išgyventi<sup>1</sup>.

Vis dėlto melas nėra vien tik egzistencijos, išlikimo garantas. Šis reiškinys yra virtęs ir tam tikra pramogos rūšimi: meluojant norima pasilinksminti, o ne kam nors pakenkti. Žinoma, toks melo traktavimas yra diskutuotinas. Tai, ką dabar suvokiame kaip linksmą melą, kitados turėjo ne tik pramoginę, bet ir sakralinę prasmę. Pavyzdžiui, balandžio pirmosios pokštai arba iš viduramžių atėjusi karnavalų tradicija. Šiuo atveju absurdas ir kvailystės, būdami melo išraiška, skirti vienam tikslui – visuotinei linksmybei. M. Bachtino nuomone, tokios šventės turi galias šaknis. Jos atėjo dar iš tų laikų, kai pirmykščių tautų folklore greta rimtų kultų egzistavo ir juoko kultai, greta rimtų mitų – juokų mitai, greta herojų – jų parodijiniai antrininkai<sup>2</sup>.

Lietuvių folklore melo formos atsiskleidžia viename ne itin gausiame žanre – melų, arba juokų, pasakose. Dvejopas žanro pavadinimas rodo, jog melo ir juoko sąvokos yra labai artimos. Kitaip tariant, meluojama pramogai, žmonėms palinksminti. Beje, pažymėtina, jog žodis „pameluoti“ lietuvių kalboje turi kelias reikšmes. Pirmoji reikšmė yra 'sakyti netiesą', antroji – 'papasakoti gražiai, vaizdingai' (LKŽ). Taigi melas asocijuojasi su iškalbos menu, žmogaus gebėjimu vaizdingai pasakoti.

Melų pasakos yra neišsemiamas liaudiško humoro šaltinis. Kai kurie šio žanro kūrinių sandaros principai bei įvaizdžiai galėjo turėti įtakos ir

šiuolaikinių autorių kūrybai. Tokių pavyzdžių pirmiausia reikėtų ieškoti lietuvių rašytojų humoristinėje kūryboje.

Kūrybos originalumu ir liaudiškosios pasaulėjautos pajautimu išsiskiria rašytojas Kazys Boruta. Bene daugiausia tautosakos kūrinių panaudota jo žaismingo turinio knygoje „Jurgio Paketurio klajonės“<sup>3</sup>. Mus domina melų pasakos, todėl prie šio veikalų ir apsistosime. „Jurgio Paketurio klajonės“, galima sakyti, yra lietuviškų melų pasakų rinkinys. Šalia melų pasakų čia įsiterpia ir stebuklinių, buitinių pasakų nuotrupos, anekdotų situacijos. Leonardo Saukos žodžiais, šiame kūrinyje nemažai yra autorinio prado, tačiau vyrauja tautosakos tekstų stilizacija<sup>4</sup>. Tokių knygos pobūdį lėmė autoriaus sumanymas pateikti kuo autentiškesnį folklorinį praeities vaizdą. Tokios pat nuomonės yra ir J. Kaminskas. Jo manymu, „autorius sugalvota knygos pagrindinė kompozicinė struktūra ir pasakotojo paveikslas, o visa kita yra užpildoma stilizuota tautosakine medžiaga“<sup>5</sup>. Šie pastebėjimai leidžia daryti išvadą, jog K. Boruta norėjo surinkti į vieną kūrinių liaudies humoro perliukus ir pateikti juos kaip nuotaikingą epopėją, prilygstančią barono Miunhauzeno nuotykiams.

Mūsų darbo tikslas – pasiaiškinti, kaip „Jurgio Paketurio klajonėse“ panaudojamos melų pasakos. Pirmiausia išskirsime melų pasakų poetikos elementus, o paskui jų ieškosime K. Borutos kūrinyje. Trumpiau tariant, aptarsime, kaip rašytojas transformuoja lietuviškas melų pasakas.

### Melų pasakų ypatumai

Melų pasakų esmę nusako jau pats šio žanro pavadinimas – visa, kas bus papasakota, yra tikriausias melas. Melų pasakų pasaulis yra absoliuti tikrovės priešingybė. Galima sakyti, kad šiose pasakose egzistuoja sava tikrovė, čia negalioja mums įprastos gyvenimo taisyklės, nėra ribos tarp galimo ir negalimo. Melų pasakų pasaulis yra iliuzijų pasaulis, kuriamas absurdo poetikos pagrindu. Kaip tik tai, kad vaizduojami įvykiai visiškai neatitinka tikrovės, ir sukuria stiprų komizmo išpūdį. Šiuo atveju melas suvokiamas kaip tam tikra humoro forma. Tokių melo ir humoro ryšį pastebėjo rusų mokslininkas V. Proppas. Gilindamasis į juoko subtilybes, mokslininkas išskyrė komizmo atmainą – komišką melą. Pasak tyrinėtojo, yra dvi šio melo rūšys. Vienu atveju melagis stengiasi apgauti pašnekovą, pateikdamas melą kaip gryną tiesą. Kitąkart melagis nenori apgauti klausytojo, jo tikslas yra jį pralinksminti<sup>6</sup>. Melų pasakos priskiriamos antrajai kategorijai. Žanro taisyklių visuma atveria pasakotojui plačias fantazijos erdves: pasakoti galima ir tai, kas stebuklinėje pasakoje būtų tuoj pat atmetama. Šių kūrinių fantastika kuriama buitiniame kontekste, pabrėžiant kokį nors veiksmą ar savybę. Stebuklai praranda savo tikrąją prasmę, jie įgyja komiškumo, parodijos bruožų. Stebuklinga ne tai, kas antgamtiška, o tai, kas prieštarauja logikai. Melų pasakų poetikai, anot Donato Saukos, būdingas „iššūkis tikroviškumui, sąmoningai aukštytyn kojoms apverčiant realų pasaulį“<sup>7</sup>.

Taip atsiranda melų pasaka „Medžiotojų kalbos“ (AT 1890) apie neįtikimus medžiotojų nuotykius (žinoma, negalime ignoruoti fakto, kad me-

džiotojai ir žvejai mėgsta pasigirti „nepaprastais“ trofėjais). Pasirodo, šernai rūpinasi nesveikais gentainiais (šernas vedžioja jo stimburį įsikandusį aklą šerną), medžiotojo spjaunamos seilės virsta didžiuliu varvekliu. Sunkaus nešulio perpjauto arklio dalys nubėga į skirtingas puses („Kumelė ir kurapkos“, – AT 1892). Tai tik keli pavyzdžiai iš tokių neįtikimų vaizdų turtingo melų pasakų repertuaro.

Yra pasakų, kuriose tarp neįtikimų įvykių ir realybės brėžiama tam tikra riba. Pasakoje „Kas naujo tėviškėje“ (AT 1932) tai komponuojama kaip kvailo ir protingo žmogaus dialogas. Herojus susiduria su kvailoka moteriške ir pasakoja, esą buvęs jos tėviškėje. Jis pasakoja nebūtus dalykus: kad supuvo akmuo, sudegė ežeras ir t. t. Moteriškė nuoširdžiai tiki ir jam pritaria. Realistiškesnis pasakos „Kas moka geriau meluoti“ (AT 1920) siužetas. Čia melas traktuojamas kaip tam tikra herojui pateikta užduotis: kas geriau pameluos, tas ir gaus ugnies.

Šiek tiek išsiskiria Lietuvoje itin populiarī pasaka „Šarkų bažnyčia“ (AT 1932). Herojus patenka į keistą, kumpiais dengtą, dešra užrakintą bažnyčią, kurios viduje stovi kunigas grietiniuota galva. Herojus lyžteli kunigą, ir šis ima jį vyti. Šiuo atveju vėl turime pripažinti, jog kūrinyje vaizduojami įvykiai nėra stebuklingi. Galime išvelgti veikiau parodijinį elementą: šaipomasi iš kulto tarno, jo veiksmus vaizduojant kaip absurdiškus ir kartu komiškus. Galimas daiktas, jog melų pasakos yra kitų tautosakos žanrų parodijos. E. Meletinskio nuomone, herojaus absurdiški, parodijiniai veiksmai anksčiau turėję „kultūrinės“ veiklos tikslą<sup>8</sup>.

### **„Jurgio Paketurio klajonių“ pasaulio ypatumai**

Kūrinyje matome iškreiptą tikrovę. Tai yra antrasis pasaulis, egzistuojantis šalia mūsų, bet priešingas realiajam. Šis paralelus pasaulis yra realus tik jo gyventojams. Melų pasakų realybė kuriama taip pat kaip tam tikra tikrovė, bet ji reali tik to kūrinio veikėjams. Veikiantys personažai ją priima kaip realybę, o klausytojai – su šypsena.

„Jurgio Paketurio klajonių“ siužetas paremtas nuotaikingais nuotykiiais, kuriems papasakoti rašytojas panaudojo melų pasakos „Šarkų bažnyčia“ (AT 1932) formą. Čia ypač svarbi žaisminga kūrinio kalba, pasižyminti liaudiškais rimais, aliteracijomis, kupina garsažodžių ir ištiktukų. Galūnių sąskambiai sukuria savitus posakius („vienas kaip gaidys šoka, bet ir kitas ne višta – atsikirsti moka“).

Kūrinys suskirstytas į šešiasdešimt klajonių. Kiekviena klajonė yra nedidelis herojaus veiklos epizodas, galintis gyvuoti ir kaip atskiras kūrinys. Kiekvienas kūrinys yra koks nors herojaus nuotykis, paremtas vienu ar keliais melų pasakų siužetais. Kūrinio siužetą galime skaidyti į dvi siužetines linijas: 1. Jurgis Paketuris pragano bitę ir pabėga iš dvaro jos ieškoti; 2. Jurgio Paketurio ir apgaviko Besaspario klajonės. Abi siužetinės linijos susipina pasakojime apie vaikį Jurgį Paketurį, ieškančią šiame pasaulyje teisybės. Kūrinyje aptinkame daug melų pasakų siužetų. Tai atskiri pasakų „Kai aš mažas buvau“ (AT 1975), „Žmogus tuščiaaviduriame medyje“ (AT

1882), „Žmogus, geriantis iš savo kaukolės“ (AT 1886), „Medžiotojų kalbos“ (AT 1889), „Kumelė ir kurapkos“ (AT 1892), „Kas geriau pameluos“ (AT 1920), „Kas naujo tėviškėje“ (AT 1931), „Šarkų bažnyčia“ (AT 1932) bei „Meitėlio skerdimas“ (AT 1960) epizodai. Jie dažniausiai jungiami retoriniais klausimais, anekdotų situacijomis. Jurgis Paketuris patenka į nerealų, pilną kvailių ar kvailai besielgiančių žmonių pasaulį, kuris turi apibrėžtas ribas – savo erdvę ir laiką. Aptarsime kiekvieną šių kategorijų atskirai.

**L a i k a s.** Laikas kūrinyje konkrečiai nepasakomas, tačiau jį sufleruoja tam tikros detalės. Minimos tokios realijos, kaip baudžiava, lažas, vaitas, maršalka, bajorai, rodo, kad vaizduojamas Žečpospolitos valstybės laikotarpis. Tiksliau, vienas jo tarpsnis – valstybės smukimas. Taigi veiktas vyksta istoriniu laiku. Bet šis istorinis laikas savaip transformuotas, projektuojant jį į utopinį, nebūtą laiką. Čia, kaip ir melų pasakose, išnyksta ribos tarp įmanomo ir neįmanomo. Išskiriamas, pabrėžiamas kūrinio herojų bukaprotiškumas, primityvumas. Visas valstybės gyvenimas atrodo lyg karnavalas: valstybė neturi karaliaus, karaliaus rinkti atėję bajorai susikivirčia. Galiausiai būti karaliumi pasiūloma Jurgiui Paketuriui vien todėl, kad šis „nuspėjo“, jog maršalka nukris nuo pjaunamos šakos. Beje, prisimintina, kad toks utopinio laiko vaizdinys yra archajiškas. Analogiškas pavyzdys – Romos Saturnalijos, miesto gyventojams turėjusios priminti aukso amžių, kai Romą valdė linksmasis dievas Saturnas. Per Saturnalijas išnykdavo bet kokia luominė riba tarp šeimininkų ir vergų, traukiant burtus būdavo renkamas asmuo, turėdavęs švenčių metu užimti karaliaus vietą<sup>9</sup>.

Šalia istorinio laiko kūrinyje egzistuoja ir kitas laikas, matuojamas žmogaus gyvenimo tarpsniais. Herojaus gyvenimas apibūdinamas pasakos terminu („tokia trumpa mano gyvenimo pasaka, kaip ašaka“). Jurgio Paketurio gyvenimas skaidomas į vaikystę, jaunystę ir senatvę. „Jurgio Paketurio klajonės“ apima pirmąją herojaus gyvenimo dalį – vaikystę (Jurgis vadinamas vaiku, „vyru kaip pipiru“). Vaikis Jurgis keliauja po žlungančią karalystę ir patiria daugybę keisčiausių nuotykių. Čia pastebima melų pasakos „Kai aš mažas buvau“ (AT 1875) siužeto, kuriame pateikiami nepaprasti mažojo herojaus nuotykių ir sėkmingas grįžimas namo, transformacija.

**E r d v ė.** Kūrinio veiktas vyksta apibrėžtoje erdvėje – Žečpospolitos valstybėje. Rašytojas herojų vedžioja ne išgalvotomis, o autentiškomis, tendencingai pasirinktomis gimtųjų vietų apylinkėmis, kurių komiški pavadinimai idealiai tinka neįprastai kūrinio intrigai. Kiekvieno vietovardžio prasmė smulkiai paaiškinama, pateikiant atitinkamus nutikimus. Pavyzdžiui, Kreivakiškių kaimo bajoras kas rytą nuo krosnies šoka į moteriškės laikomas kelnes, nes pats nemoka jų apsimauti. Gyvakarų karčiame Jurgio Paketurio vos nepakaria, Devinduonių kaime gyvena turtingi ūkininkai, o degantį Didvyžių kaimą baudžiauninkai gesina vyžomis nešiodami vandenį. Šios karalystės centras – vietovė, daug sakančiu pavadinimu, – Karalkrėslis. Čia įsikūręs valstybės maršalka Radvila Begalvis, čia renkasi bajorai rinkti karaliaus. Taigi galime konstatuoti, jog piešiamas miniatiūrinės valstybės modelis, telpantis K. Borutos gimtųjų vietų erdvėje. Tačiau tas iš pirmo žvilgsnio realus pasaulis turi savas gyvavimo taisykles. Kūriny-

je herojaus regimos keistenybės dažniausiai iliustruojamos pasakų apie kvailius motyvais. Tarkim, bekeliaudamas Jurgis išvyستا, kad Karalkrėslio bernas Navikas į ežerą Bedugnį meta miltų maišus ir plaka putrą, mat keliaudamas labai išalko. Arba Pūstapėdžių kaimo žmonės į trobą be langų rėčiais ir maišais neša saulę, o iš kitos trobos rezginėmis ir sterblėmis – dūmus. Minėti motyvai iš dalies primena melų pasakos „Negalimų dalykų šalis“ (*Schlaraffenland*) (AT 1930) siužetą. Visuose pasakos variantuose pabrėžiamas svarbus dalykas – vaizduojamo pasaulio kitoniškumas, keistumas. Pasakotojas teigia nuėjęs į tokią šalį, kurioje matęs skrendančius keptus karvelius, jūroje plaukiojantį gaidį ir t. t.

Herojaus santykis su aplinka. Jurgis Paketuris vienija visus kūrinių įvykius. Herojaus santykis su aplinka iš dalies pakartoja melų pasakos „Kas naujo tėviškėje“ (AT 1931) siužeto ypatumus (kvailio ir protingo santykis). Kita vertus, šis santykis įgyja ir naują atspalvį. Nagrinėjame kūrinyje kvailumas ir absurdas traktuojami kaip tam tikri išsigimimo požymiai. Tačiau melų pasakų dėsniai tam prieštarauja. Absurdas čia priimamas kaip tam tikra norma, tos pasakos realybė: herojus juo nesistebi ir jam paklūsta, nes pats yra to absurdo dalis. Priimdamas absurdo žaidimo taisykles, herojus tampa to žaidimo dalyviu. „Jurgio Paketurio klajonių“ personažas aiškiai atskirtas nuo bepročių pasaulio: jis mato ir komentuoja jo absurdiškumą. Tai jaučiama ne tik Jurgio Paketurio pamokymuose, patarimuose (perspėja maršalką Radvilą Begalvį, kad jis nukris nuo pjaunamos šakos, Pūstapėdžių kaimo žmonės išlaisvina nuo beprasmių darbo – šviesos į trobą be langų nešimo), bet ir jo pasvarstymuose apie aplinką. Dažnas kūrinių epizodas baigiamas kokia nors Jurgio Paketurio mintimi, jog šiame pasaulyje pilna kvailių („Kur tik eisi – neisi, visur kvailių prisiveisę. Kur nuo jų pasidėti? Jų nereikia sėti. Jie patys kaip grybai rudenį dygsta“). Tai, anot L. Saukos, yra mėginimas psichologinti kūrinių personažą<sup>10</sup>. Rašytojas šiuo atveju kiek modifikuoja vieną svarbiausių melų pasakų principų – herojus paklūsta nerealaus pasaulio taisyklėms ir priima jas kaip tikras. Tai reiškia, kad melų pasakų herojus dažniausiai neišsiskiria iš aplinkinio pasaulio ir jo keistenybių, o aptariamame kūrinyje Jurgis Paketuris mato ir vertina kvailumo apraiškas.

### Logikos ypatumai

Melų pasakoms būdingas esminis bruožas – nelogiškas aplinkos traktavimas. Logikos terminas apima tam tikrus dėsningumus. Tai, kas logiška, suvokiama sveiku protu ir nekvestionuojama, nes yra akivaizdu. Bet negalima teigti, kad logiška yra tik tai, kas realu ir apčiuopiama. Logikos dėsniai puikiausiai tinka ir fantastikai. Tam tikra prasme nerealus mums atrodo ir stebuklinių pasakų pasaulis: čia egzistuoja nematytos būtybės, veikėjai gali atlikti neįtikimus veiksmus. Tačiau melų pasakose fantastikos ir logikos santykis įgyja naują formą. Anot D. Medriš, stebuklinėje pasakoje nepaprastumas neišeina už sistemos ribų – jis tas ribas brėžia. Šio žanro pasakoje stebuklas, kaip toks, yra įvardijamas (tarkim, skraido ne papras-

tas kilimas, o stebuklingas). Melų pasakose šios ribos nėra<sup>11</sup>. Tokiai minčiai pritaria ir kitas rusų mokslininkas – E. Nejelovas. Jo manymu, „pasakos herojaus požiūris sukuria tikrumo iliuziją, o klausytojas supranta, jog tai yra prasimanymas. Šitai tikrumo iliuzija lyg ir kompensuoja klausytojo netikėjimą vaizduojamais įvykiais. Šia kompensacija stebuklinių pasakų fantastika skiriasi nuo melų pasakų fantastikos“<sup>12</sup>. Taigi galime daryti išvadą, jog melų pasakose susiduriame su savita fantastikos atmaina. Ją būtų galima pavadinti *pseudologine fantastika*. Pasakojami nutikimai yra paremti ne kažkuo antgamišku, nerealiu, o alogišku, prieštaraujančiu sveikam mąstymui.

Panašiais loginiais ypatumais pasižymi „Jurgio Paketurio klajonės“. Kūrinio įvykių fantastika pagrįsta nevienalyte logika. Pagal išorines jos savybes galima išskirti kelis jos aspektus. Visų pirma tai atvirktumo ir prieštaravimų logika, besiremianti priešingumo, prieštaravimų principais. Absurdo išraiškos formų įvairove pasižymi alogizmai. Kiekvieną šių loginių ypatumų aptarsime smulkiau.

Atvirktumo ir prieštaravimų logika. Neretai melų pasakose viena esminių kategorijų yra vaizduojamų herojaus nuotykių bei veiksmų prieštaravimas. Kadangi „Jurgio Paketurio klajonės“ buvo kuriamos pagal šias pasakas, tai kūrinyje aptinkame ir šio tipo logikos. Nemažas vaidmuo čia tenka atvirktumo logikai, kai veiksmams, objektams suteikiama priešinga prasmė. Prie tokių pavyzdžių būtų galima priskirti epizodą, kai Jurgis Paketuris parduoda vaitui Padraikai vilką, sakydamas, jog tai esąs avių ganytojas. Netrukus vaitui tenka savo kailiu patirti, koks tai avių ganytojas – vilkas nusineša jo deglajį kuilį. Arba kitas atvejis – baudžiauninkai rėčiais neša vandenį, norėdami užgesinti gaisrą Karalkrėslio rūmuose (iš tikrųjų vargu, ar rėčiu pasemtume vandens).

Prieštaravimų logika pasižymi tuo, kad pateikiamam faktui išsyk pritaikomas neiginys. Tokiu būdu gaunamas prieštaringas vaizdas – nesuprasi, kuris teiginys yra teisingas, o kuris ne. Šį pavyzdį iliustruoja melų pasaka „Meitėlio skerdimas“ (AT 1960), kur tiesiog žaidžiama teiginiais ir neiginiais. Kūrinyje hiperbolė derinama su jai priešinga kita menine priemone – litote. Antai teigiama, jog meitėlis yra toks didelis, kad netelpa į tvartą. Tačiau jo dydis kaipmat paneigiamas. Atėjęs į tvartą, šeimininkas meitėlio nemato, mat jis pasislėpęs po šluota. Arba herojus prikulia šešias kapas grūdų, kurie telpa į vieną samtį. K. Boruta kūrinyje prieštaravimus ypač pabrėžė, neretai prieštaringus vaizdus kūrė pasitelkdamas priešingos reikšmės epiteta – oksimorona. Jį randame jau pačiame knygos pavadinime: „Jurgio Paketurio klajonės su visokiais pavojais arba šventa teisybė, melo pasakos, kartūs juokai ir linksmos ašaros“. Kūrinio pavadinime sugretinama melas ir teisybė, juokai ir ašaros. Arba kitas analogiškas pavyzdys – nupasakojama Jurgio Paketurio nakvynė pas turtuolį Žaliaduonį: „Jis mane *gražiai priėmė* ir pasiliko už pusbernę. Iš vakaro *pavalgydino supelijusia duona, paguldė į minkštą patalą ant akėčių ir šiltai rezginėm užklojo*“. Teiginys *gražiai priėmė* tuoj pat paneigiamas, nusakant to priėmimo sąlygas, kurios tikrai neatrodo geros. Jas veikiau galime pavadinti absurdiškomis.

Minčių dvilypumo, prieštaravimų aptinkame Devinduonių kaimo ūkininkų aprašyme. Šie ūkininkai „nepaprastai turtingai gyveno“, „iš molio auksą darė“, tačiau „mito pelų duona, ir vėjas švilpė po aruodus“. Didžiausiam Devinduonių turtuoliui suteikiamas visiškai priešingas vardas — Beduonis.

Kartais kūrinio siužete aptinkame kitą loginį nukrypimą — personažų veiksmų supriešinimą. Šerių pirklys Kapnys paprašė Jurgio Paketurio padėti ištraukti iš purvyno kumelę. Kapnys kumelę traukė už galvos, o Jurgis už uodegos. Visus šiuos loginius nukrypimus galima apibūdinti viena sąvoka — absurdo logika.

**Alogizmai.** Alogizmas — tai logikos ryšių pažeidimas, sudarantis netikėtumo, komizmo išpūdį. Melų pasakose alogizmai užima svarbiausią vietą — jie suteikia šiems kūriniams savitumo, išskirtinumo. Alogizmai kuriami derinant įvairias neįtikimas situacijas. Paprastai jie pasižymi pernelyg dideliu kokių nors objekto savybių, dydžio, veiksmų hiperbolizavimu ar sumažinimu arba vieno objekto pakeitimu kitu. Pateiktas realistiniame kontekste, tas objektas atrodo keistai ir komiška. Dalį alogizmų K. Boruta tiesiog pasiskolino iš melų pasakų. Kūrinyje pastebime daugybę alogizmų, aptinkamų melų pasakose. Tai motyvas iš kurapkų medžioklės — spragilu mušamos kurapkos, žirgą per pusę perpjauna ant virvės pakabinti kurapkų maišai. Melų pasakų alogizmais iliustruojami Jurgio Paketurio nuotyčiai. Herojų uodas su mašalais nusineša rezginėse. Jurgis prisivalgo genelių ir negali išlįsti iš drevės. Tada jis nustumka iki drevės dugno, išlenda pro pelės urvą ir eina atsinešti kirvio. Norėdamas išlipti iš dangaus, Jurgis nusiveja virvę iš spalių, kai lipdamas jos pritrūksta — nuo viršaus nupjauja ir apačioj priduria. Virvės vis tiek nepakanka, ir herojus pakimba virš naktigonių laužo. Pašokusi kibirkštis jame išdegina drevę, į kurią bitės prineša medaus. Bekeliaudamas Jurgis randa praganytą bitę — ją septyni vilkai bepjauną. Miške jis išvysta devynias stirnas, ant vienos kojos šokuojančias, nutveria joms už ragų, ir šios išsineria iš kailio.

Remdamasis melų pasakų alogizmais, rašytojas sukūrė ir savų. Tam K. Boruta pritaikė alogizmo kūrimo taisykles: kuriamos netikėtos, absurdiškos situacijos. Visa kūrinio intriga užsimezga tada, kai Jurgis patenka į dvarą, ir tijūnas jam liepia ganyti bites. Alogizmas kuriamas sukeičiant objektus — vietoj karvių ganomos bitės. Šiame kontekste absurdiška tai, kad bitėms nereikia ypatingos priežiūros, o ir jų tikslus skaičius nėra toks jau svarbus (tuo tarpu tijūnas prigraso: „jeigu bent vieną praganysi, gyvam galvą nusuksiu“). Kiek tų bičių yra, nežino nė pats piemuo („begalinė daugybė“), tačiau vakare parginęs pastebi, jog trūksta vienos samanės. Panašiai alogizmas kuriamas kitame kūrinio epizode. Karalkrėslio pilies kalvis Plikakaktis su devyniais parankiniais gauda varnas ir kausto grynu sidabru. Jos bus siunčiamos pagelbėti bajorams kare su turkais. Situacijos absurdiškumas yra dvejopas. Neprotingas žingsnis varnas siųsti į karą, antra vertus, keista, kad nuskurdusioje valstybėje šitaip vėjais leidžiamas sidabras.

Aplinkos hiperbolizacija atsiskleidžia bajorų kovos epizode. Bajorai sujoja į Karalkrėslio pilį rinkti karaliaus, bet negali sutarti ir ima bartis, o

paskui ir kardais kapotis. Kol jie per naktį kirtosi, į visas šalis pylėsi kibirkštys, nuo kurių užsidegė dvaras. Arba apgavikas Besąsparis geba iš vieno miežio grūdo padaryti statinę alaus. Aptinkame ir priešingą motyvą – pernelyg didelį reiškinio ar jo savybių sumažinimą. Pasakojama, kaip Jurgis Paketuris pasiklysta tarp trijų pušelių.

Alogizmų vaidmuo „Jurgio Paketurio klajonėse“ yra labai svarbus. Jie kuria tarsi antrą, paralelų pasaulį, priešingą mus supančiam. Toks atvirkštinis pasaulio modelis yra artimas viduramžių karnavalų tradicijai, pasižyminčiai savitu pasaulėvaizdžiu, originalia juoko kultūra. Viduramžių karnavalui būdinga savotiška „atbulumo“, „atvirkštumo“, „išvirkštumo“ logika, viršaus su apačia kaitaliojimas. Karnavalas yra tartum antras liaudies kultūros pasaulis, kuriamas kaip tikrojo parodija<sup>13</sup>.

### Juokas kūrinyje

Nagrinėjamame kūrinyje išryškėja dar vienas aspektas – fantastikos komiškas. Juokas, kaip jau minėta, yra melų pasakų esmė, jų sekimo tikslas (bent jų užfiksavimo momentu). Liaudiškas juokas, anot M. Bachtino, pasižymi tuo, kad jis yra visa apimantis, jame dalyvauja visi individai. Tyrinėtojas teigia, jog egzistuoja kokybinis skirtumas tarp archajiško liaudiško juoko ir šiuolaikinės satyros. Satyrinis juokas yra neigiantis juokas, nes besijuokiantis nuo to juoko atsiriboja. Tuo tarpu archajiškas liaudiškas juokas apima visą aplinkinį pasaulį, kuriam priklauso ir pats besijuokiantysis<sup>14</sup>. Melų pasakose šis principas puikiai atsiskleidžia, nes jos dažniausiai sekamos pirmuoju asmeniu (kitos pasakos – trečiuoju), į visą neįtikimų įvykių pynę įtraukiant ir patį pasakotoją. „Jurgio Paketurio klajonių“ įvykius porina pagrindinis kūrinio veikėjas, „vyras kaip pipiras“ Jurgis Paketuris, daug klajojęs „su visokiais pavojais“. Herojaus vardo etimologija gali būti dvejopa. Tai liaudyje populiaraus švento Jurgio, Lietuvos globėjo, vardas. Tačiau prisimintina, jog šis vardas yra įgijęs ir niekinamą, pašaipią prasmę (pvz., nevėkšla pavadinamas „kaimo Jurgiu“). Nevengiama iš herojaus smagiai pasišaiptyti, dažniausiai pabrėžiant jo išorines ypatybes. Jurgis komiškai pasirodo, norėdamas atrodyti kaip suaugęs. Štai kaip aprašomas jo pasivaikščiojimas po Suvalkų mugę:

*Ta Pakarklio kepurė buvo per didelė, vis smuko ant akių – nieko nesimatė. O ir čigono batai ant kojų nesilaikė – strapaliojau kaip neblaivus.*

*Tai supykęs, kad manęs nepalaikytų už girtą, įsikišau į batus šiaudų grįžtes, o kepurę užsiverčiau ant šono ir einu kaip bajoras.*

*Vieni lenkias man iš kelio, kiti sutikę stebis ir vieni kitų klausia:*

*– Iš kur čia mugėje atsirado gyva žvirblių kaliausė?*

Melų pasakų stilistikai būdinga ironija. Tai yra tam tikra fantastikos neįtikimumo kompensacija. Anot Ch. Vainricho, ironijoje teisybė ir melas nesudaro priešpriešos<sup>15</sup>. Lygiai taip pat ironija į savo vietas sustato įvykius aptariamame kūrinyje. Apibūdinant veikėjus, linkstama prie kraštutinumų: siužete beveik neaptiksime personažų, turinčių ir teigiamų, ir neigiamų



savybių. Juos galima sugrupuoti į moteris, kvailius ir sukčius. Moterys apibūdinamos visada vienodai. Tai stambaus sudėjimo, drūta, menko protelio moteriškė. Tokia yra Sangrūdosa malūnininkė („išpampusi kaip tešla“), Didvyžių dvaro pono duktė („išpampus kaip tešla ir kvaila kaip višta“). Jei tos moteriškės ir turi kokių nors ypatybių, tai jos suabsoliutinamos iki absurdo. Sangrūdosa malūnininkės rajumas neapsakomas:

*<...> pašnairavo į mane ir ėmė raityti dešros ritinį ir lašinių paltį.*

*Bet ir to jai užtekti negalėjo. Atsiritino sviesto liepinę ir kabina su šaukštu. Dešra užkanda, sūriu užkemša ir patenkinta atsikrenkščia.*

*Tai bent besotė!*

*Aš nustebeęs pasižiūrėjau ir palinkėjau, kad ji kur surūgtų.*

*Bet ji skaniai atsirūgo ir toliau į besotę gerklę viską grūdo – dešrą, lašinius, sviestą ir sūrį. O paskui dar pasidėjo šiupinio bliūdą.*

*Kada gi ji pasisotins?*

*Bet ji dar kartą atsirūgo ir tuščią šiupinio bliūdą į šalį pastūmė.*

*– Tai bent užmečiau truputį ant vieno danties, – patenkinta tarė, man bliūdą išlaižyti davė ir numetė supelijusių duonos plutą.*

Bet ir moteriškės nepėsčios, dažnai netgi viršesnės už vyrus. Jų karin-gumas tiesiog pavydėtinas – nors imk ir siųsk vietoj bajorų kariauti su turkais. Tokiomis savybėmis pasižymi vaito pati („O vaito pati buvo smar-ki. Per daug su ja nesiginčysi. Duos per galvą su kačerga, ir galas!“). Arba Kreivakiškių kaimo moterys, dėl laužomų tvorų pradėjusios tarpusavio karą, į kurį vėliau įtraukiami ir bajorai. Šiaučiaus Motiejaus pamazginės su pinigais beieškodamos, davatkos „išgriozdė visus kampus“ ir „vos neišvertė nabašninko iš grabo“. Iš tokių epizodų galime konstatuoti, jog matome atvirkštinės logikos apraiškas: moterims suteikiamos vyrų savybės.

Vyrai vaizduojami dar sodresnėmis spalvomis, jų absurdiški nuotyčiai gana dažnai perteikiami pasakų apie kvailius epizodais. Neretai iškalingi veikėjų vardai itin taikliai juos apibūdina. Komiškiausias veikėjas, vaitas, vadinamas Padraika. Jis vertas šio vardo: priedermę – rinkti mokesčius į valstybės iždą vykdo gana uoliai, bet nesėkmingai. Jodinėja Padraika ant deglo meitėlio, o jį kvailai praradęs, kumeliuką tikisi išsiperinti iš čigonų dovanoto moliūgo („arklio kiaušinio“). Todėl „kamaroje užsidaręs, kubile tupėjo, kaip višta kvaksėjo“. Šaipomasi iš apgaulingų vaito pojūčių. Ilgai užsisėdėjęs karčiamoje, jis tempiamas už tvartų „išblaivinti“, tačiau jaučia-si lyg važiuotų rogėmis.

Karalkrėslio rūmų maršalka pavadintas Radvila Begalviu. Ir ne be rei-kalo, mat sėdi ant šakos ir ją kerta, o herojaus perspėtas, kad nukris, nusprendžia, jog kalbasi su pranašu. Didvyžių dvaro ponas Pats Pasturlec-kas vaizduojamas kaip nusigyvenęs dykaduonis bei didelis kvailys. Jo bu-kaprotiškumas iliustruojamas melų pasakų epizodais apie šerno medžioklę ir skerdimą, kurapkų mušimą spragilu bei melagio gyrimąsi nepaprastu dvaru, kur daiktai yra nepaprastai dideli (gaidys nuo bokšto žvaigždes lesa, kopūstlapiu uždengiamas stogas). Hiperbolizuojami pono pojūčiai (pro šalį praliuksėjus voverei, ponas pamano, kad jį užpuolė baisus žvėris ir iš išgąščio nukrinta nuo arklio).

Situaciją bando keisti personažai sukčiai, pakreipdami įvykius jiems tinkama linkme. Tik ne visada jiems pavyksta. Sukčių tiesiog knibždėte knibžda (kaip, beje, ir kvailių). Tai karčiamninkas Pakarklis, čigonas Čičiris, kunigas Piktuižis. Visus savo išmone ir apgavystėmis lenkia melagis ir apgavikas Besašparis. Atvykęs į Didvyžių dvarą, jis prisistato daktaru ir gydo pasiligojusį poną:

*Daug negalvojęs, davė ponui vaistų – alyvos iš senos vyžos, kad greičiau pasveiktų, o jei tas nepadėtų, tai pridėjo musmirių sutrintų, kad nesi-kankintų ir greičiau numirtų, jam dvarą paliktų.*

Apsimetęs angelu, iš kunigužio Piktuižio jis išvilioja pinigus. Visas Besašpario apgaules vainikuoja Radvilos Begalvio apgavystė: parduoda maršalkai arklį, kurio mėšle šis „rasiąs“ auksinų.

Apibendrinant reiktų pažymėti, kad kūrinio komizmas pasižymi keiliais bruožais: absurdiškų vaizdų kūrimu bei kvailo ir sukto personažų tarpusavio santykiais. Pirmasis bruožas itin būdingas melų pasakoms.

### Išvados

Kūrinio aptarimas dar kartą patvirtina, kad „Jurgio Paketurio klajonių“ pagrindą sudaro įvairių žanrų stilizuoti tautosakos kūriniai. Tačiau tautosakos kūrinų organizavimo į visumą principai iš dalies atitinka melų pasakų dėsnius. Kūrinio pasaulis yra utopinis, kuriamas vadovaujantis komiškojo absurdo poetika.

<sup>1</sup> S. Bok. *Lying. Moral Choice in Public and Private Life*. New York, 1979, p. 118.

<sup>2</sup> М. М. Бахтин. *Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и ренессанса*. М., 1990, p. 10.

<sup>3</sup> K. Boruta. *Jurgio Paketurio klajonės su visokiais pavojais arba šventa teisybė, melo pasakos, kartūs juokai ir linksmos ašaros*. V., 1984.

<sup>4</sup> L. Sauka. *Jurgio Paketurio klajonės*. – Pergalė, 1964, Nr. 4, p. 161.

<sup>5</sup> J. Kaminskas. *Literatūros kryžkelėse*. V., 1968, p. 205.

<sup>6</sup> В. Я. Пропп. *Проблемы комизма и смеха*. М., 1976, p. 90–91.

<sup>7</sup> D. Sauka. *Tautosakos savitumas ir vertė*. V., 1970, p. 332.

<sup>8</sup> Е. М. Мелетинский. *Происхождение героического эпоса*. М., 1963, p. 53–55.

<sup>9</sup> J. Frazer. *The Golden Bough*. Hertfordshire, 1994, p. 583.

<sup>10</sup> L. Sauka. *Min. veik.*, p. 161.

<sup>11</sup> Д. Н. Мегриш. *Литература и фольклорная традиция*. Саратов, 1980, p. 70.

<sup>12</sup> Е. М. Неелов. *Волшебство-сказочные корни научной фантастики*. Л., 1986, p. 39.

<sup>13</sup> М. М. Бахтин. *Min. veik.*, p. 16.

<sup>14</sup> Ten pat, p. 17.

<sup>15</sup> Х. Вайнрих. *Лингвистика лжи : Язык и моделирование социального взаимодействия*. М., 1987, p. 76.

# TRANSFORMATIONS OF FOLK TALES OF LIES IN KAZYS BORUTA'S "JURGIO PAKETURIO KLAJONĖS"

JŪRATĖ ŠLEKONYTĖ

## Summary

Folk tales of lies are an excellent source of folklore humour, which has had a huge impact on contemporary auctorial creation. The most vivid transformations are beyond all doubt presented in K. Boruta's "Jurgio Paketurio klajonės".

Inner world characteristics of the piece are defined by two categories: time (historic but at the same time utopian) and space (a miniature state, falling into the limits of the space of K. Boruta's native surroundings). The imaginariness of the events in the piece of work is grounded on the logics of several types: inversiveness, logics of contradictions and alogisms. Ludicrousness, revealing itself in both absurd images and in the intercourse of stupid / cunning characters, is the most important peculiarity of imaginariness.

Although the basis of the piece is made up by stylized folklore works of different genres, the principles of their organization into one entity, to some extent, correspond the laws of folk tales of lies. The inner world of the work is utopian and is created with reference to the lyrics of ludicrous absurdity.

[www.liti.lt](http://www.liti.lt)

Gauta 2000 01 20